

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

УДК 930(4)+1:001

С. Ш. АЙТОВ^{1*}^{1*} Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. А. Лазаряна (м. Дніпропетровськ)**ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ М. М. БАХТІНА: ІСТОРИЧНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ**

Мета. Зв'язування впливу теоретичних підходів концепцій філософії культури М. М. Бахтіна на генезу та реалізацію історично-антропологічних концептів і реконструкції ментальності, а також соціально-культурних особливостей й поведінки людей і суспільств минулого. **Методологія.** Методологічним інструментарієм є методи системного та джерелознавчого аналізу. **Наукова новизна.** Проаналізовані такі концепти філософії культури М. М. Бахтіна як карнавал, народна культура, сміхова культура, поняття соціально-культурної проекції матеріально-тілесного низу та її впливу на сміхову культуру Європейського Середньовіччя та Ренесансу. Відтворено методологічні підходи Бахтіна для історично-антропологічної реконструкції ментальності та соціокультурних реалій високого Середньовіччя та доби Відродження. Досліджено сприймання філософсько-культурних концепцій М. М. Бахтіна науковим співтовариством та їх вплив на історично-антропологічні студії. Також був проаналізований вплив відповідних ідей М. М. Бахтіна на історично-антропологічні дослідження останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст., зокрема на роботи Д. Лихачова, А. Гуревича, Е. Томпсона та низки дослідників. **Висновки.** Концепція філософії культури М. М. Бахтіна, зокрема, сміхова культура, народне світосприйняття, карнавал, соціально-культурна двосвітність культури сміху Європи доби високого Середньовіччя та Ренесансу виступають одним із найважливіших концептуальних елементів при дослідженні ментальності, соціально-значущих поведінки і повсякденного життя як вказаних епох, так і будь-яких інших, від раннього Середньовіччя до сучасності.

Ключові слова: М. М. Бахтін; філософія культури; історична антропологія; ментальність; наукові виміри.

Актуальність

Проблемою даної статті є дослідження соціально-гуманітарних складових філософських концепцій, зокрема філософії культури. Майже відсутність праць про історично-антропологічне значення філософсько-культурних концепцій М. М. Бахтіна, його реконструкції народної сміхової культури західноєвропейських Середньовіччя та Відродження об'єктивно надає актуальність даній роботі. Остання доповнюється аналізом застосування методологічних підходів вченого до студій над іншими історичними епохами та їх соціокультурними реаліями.

Мета

Метою даної праці виступає аналіз історично-антропологічних аспектів філософії культури М. М. Бахтіна та вплив останньої на розвиток студій з історичної антропології.

Методологія

Творчості М. М. Бахтіна, її аналізу та обговоренню, присвячено велику кількість літератури. В. А. Махлін вказує на численні «бахтінознавчі» праці західноєвропейських та американських вчених. Вельми часто ідеї та концепції філософа є об'єктом аналізу у Росії та пострадянських країнах. У цьому зв'язку слід згадати праці виданого дослідника В. С. Біблера, ґрунтові праці Л. А. Гоготішвілі, М. М. Бахтіна, А. Я. Гуревича. Здійснюється академічне видання праць М. М. Бахтіна з високопрофесійними і ретельними коментарями до них (у Росії). Втім, тема значення філософсько-культурних концепцій М. М. Бахтіна для розвитку історичної антропології майже відсутня у «бахтінознавстві». Значно переважають дослідження таких концептів М. М. Бахтіна, як «діалогізм», «вненаходимость», «амбівалентність», «хронотоп» та ін. у аспектах філологічному та

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

культурологічно-філософському.

Праця про творчість Ф. Рабле М. М. Бахтіна присвячена виявленню сміхових елементів у народній культурі та повсякденному житті французького Середньовіччя та Ренесансу, а також з'ясуванню значення сміхових аспектів соціокультурних процесів для соціуму в цілому. Антитезою категорії та соціокультурним реаліям сміху у трактовці вченого виступає «офіційне Середньовіччя», тобто культура «верхів», «освіченого суспільства» й держави. На думку М. М. Бахтіна, основними рисами цієї культури було доведено до своїх меж <...> згущення похмурої серйозності, страху й залякування. Цей світ темряви й намагалася перемогти сміхом народна культура. Народна культура минулих епох завжди, на всіх етапах розвитку прагнула з точки зору дослідника, перемогти сміхом, перекласти на мову матеріально-тілесного низу <...> всі вузлові думки, образи й символи офіційної культури [5, с. 428].

Основою народної культури, а отже й народного світосприйняття, народної картини світу, бачення світу, М. М. Бахтін вважає концепції матеріально-тілесного низу, підтвердження власної концепції він шукає й знаходить у відомій книзі Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель». Остання містить відображення бачення світу пізньосередньовічним та ренесансним суспільством, в якому переважає сприймання матеріально-тілесного начала життя; образів самого тіла та практично всіх його функцій. Дослідник вважає, що образи матеріально-тілесного начала у творчості Ф. Рабле, та інших письменників доби Відродження – є наслідком та вираженням народної сміхової культури, того особливого типу образності (а отже, й бачення світу) й ширше, тієї особливої естетичної концепції буття, яка характерна для вказаної історичної доби, гротескного реалізму. У рамках даної естетичної концепції, а також, відповідної їй картини світу, тіло й тілесне життя мають космічний й одночасно всенародний характер.

Особливо великий та змістовний розвиток образ тіла отримав у народно-святкових видовищних формах Середньовіччя – святах дурнів, шаріварі, містеріях й фарсах, а також – у карна-

валах [5, с. 33]. Таж сама концепція тіла закладена і в основі лайок, прокльонів й божби, значення яких для розуміння літератури гротескного реалізму (і для світобачення людини Середньовіччя) виключно значиме. Одна із найдавніших форм організації «масового сміху» – свята дурнів, які відмічали школярі й нижчі клірики у День св. Стефанія, на Новий рік, у Іванів День та на Богоявлення. Блазнівське свято осла відмічалось у пам'ять втечі Марії із немовлям Ісусом у Єгипет на віслоку. М. М. Бахтін згадує також про широко розповсюджені традиції веселощів й сміху у Пасхальні та Різдвяні свята. Численні «сміхові» свята, за думкою дослідника, легалізували сміх у жорстко регламентованому суспільному бутті Середньовічної Європи. Наслідком цієї легалізації стало формування потужної субкультури сміху, своєрідного соціокультурного інституту святкового побуту, вечірок, вуличних, площинних і домашніх веселощів. Сміховий ритуал складався із таких різномірних елементів, як: традиції римських сатурналій, античний фольклор, традиції античних мімів, суто західноєвропейський середньовічний фольклор тощо.

Стихія народної сміхової культури була, в основному, обмежена островками свят та рекреацій. Поруч з ними, як наголошує М. М. Бахтін існувала офіційна серйозна культура, строго відмежована від площинної культури сміху [5, с. 108]. Аналізуючи соціокультурний зміст середньовічного сміху, дослідник вказує на його сутнісний зв'язок із свободою та неофіційною народною правдою. Вчений також наділив сміх соціально-психологічною функцією перемоги (емоційної) над багатьма страхами та фобіями, як володіли індивідуальною та суспільною свідомістю західноєвропейських народів у добу Середньовіччя, рясно насичену війнами, репресіями, голодом. Саме цим, можливо, і пояснюється надзвичайна популярність сміху, й значною мірою складових його образів та елементів матеріально-тілесного низу. Останні наскрізь пронизували всю неофіційну мову середньовічних інтелектуалів, як і всього «інтелектуального прошарку» Середньовіччя, а саме: непристойності, лайки, божба, клятви і т.д. Вказані соціально-психологічні чинники пояснюють

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

також і широке розповсюдження різноманітних різновидів карнавалу у середньовічній та ренесансній Європі.

Поняття карнавалу є одним із основоположних і знакових у філософсько-культурних концепціях та історично-антропологічних реконструкціях М. М. Бахтіна. Він визначав карнавал як часову, ідеально-реальну відміну ієрархічних відносин між людьми, що створювало на культурному просторі останнього особливий тип спілкування, неможливий у реальній соціальній дійсності. Свята карнавального типу і пов'язані із ними сміхові дійства зайняли у житті середньовічної людини величезне, як наголошує М. М. Бахтін, місце [5, с. 7]. Кожне церковне свято мало свою, освячену часом і традицією народно-площинну, сміхову сторону. Сміх супроводжував, звичайно, також і громадянські й побутові церемоніали та обряди: шутки і блазні брали в них участь й пародійно дублювали різні моменти серйозного дійства. На думку вченого, карнавал був якби реальною, але часовою формою самого життя, яку не просто розігравали, а якою жили майже насправді. Всупереч офіційним, головним чином, церковним святам, карнавал знаменував собою якби часове визволення від існуючої, соціально-політичної правди, часову відміну усіх ієрархічних стосунків, привілеїв, норм та заборон [5, с. 13].

Таке карнавальне «часове» життя було однак досить довгим. Великі міста середньовічної та ренесансної Європи жили карнавалами до трьох місяців у році. При цьому під час цих свят, не тільки школярі та дрібні клірики, але і вчені богослови дозволяли собі веселі рекреації, дозвілля від «благоговійної серйозності». Карнавали у якості обрядово-сміхового видовища, будували другий світ і друге життя, до яких були причетні всі люди даних епох, що жили у цій «другій реальності» у визначені терміни щорічно. Така соціокультурна ситуація створювала особливого роду «двусвітність», без врахування якої ментальність та культура середньовіччя й ренесансу, на думку М. М. Бахтіна, неможливо зрозуміти [5, с. 8].

Подібно до нідерландського дослідника Й. Гойзінги, М. М. Бахтін звернув увагу на ко-

реляцію соціокультурних феноменів карнавалу та гри. Так, Й. Гойзінга називав культурну реальність доби Відродження «<...> веселим або святковим маскарадом, переодягненням у наряд фантастичного та ідеального минулого» [24, с. 204]. М. М. Бахтін відзначає, що у карнавалі грає саме життя, а гра на певний час стає самим життям. У цьому, на його думку, полягає специфічна природа карнавалу, особливий род його буття.

Люди середньовіччя бачили в образах гри ніби сконцентровану універсалістську формулу життя та історичного процесу. В іграх немов би розігрувалося життя (подібно до карнавалу) [5, с. 251].

Поряд із карнавалом отримали широке розповсюдження й особливі (сміхові) форми площинної мови і площинного жесту, відкриті та вельми вільні від звичайних форм етикету і пристойності. Склався особливий, карнавально-площинний стиль мови та образного ряду, що, з точки зору М. М. Бахтіна, відображені в аналізованому ним творі Ф. Рабле.

Сміховий світ, світ соціокультурних форм та проявів сміху у середньовічній та ренесансній Європі, як вважає М. М. Бахтін, є величезним за суттю та конкретною «реалізацією» протистояв офіційній і серйозній культурі вказаних часів. Дослідник відокремив три основних різновиди форм народної сміхової культури:

1. Образно-видовищні форми. До них відносяться свята карнавального типу, різні площинні сміхові дійства.
2. Словесні сміхові (у тому числі – пародійні) твори різного роду, усні й письменні, на латині та народних мовах Європи.
3. Різноманітні форми і жанри фамільярно-площинної мови. До їх складу входять лайки, божба, клятви, народні блазони.

Сміх усіх цих різновидів був універсальним, загальним і спрямованим на всіх – і на тих, хто піддавався жартам, і на самих жартівників. Основною сміхових соціокультурних форм М. М. Бахтін вважав своєрідну філософську традицію, яка склалася у середньовічній Європі. Її джерелами, з точки зору дослідника, були:

1. Філософія Гіппократа.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

2. Філософська формула Аристотеля: «Із усіх живих істот тільки людині властивий сміх». Цей вислів визначного філософа користувався за життя Ф. Рабле (1493 – 1553 рр.) величезною популярністю. При цьому сміх розглядався як вищий духовний привілей людини, відсутній у інших живих істот.
3. Художні твори Лукіана із Самосати.

Всі вказані джерела визначають сміх як універсальне світосприйнятливое начало, що зникає й відроджується, суттєво пов'язане із останніми філософськими питаннями [5, с. 79]. Із наведеної реконструкції філософсько-культурних концепцій та історично-антропологічних підходів М. М. Бахтіна очевидно, що надзвичайно змістовним досягненням їх є відкриття вченим сутності, форм, значення соціокультурної реальності сміху у середньовічній та ренесансній Європі майже у всьому їх обсязі. Велике значення навіть для сучасної соціально-гуманітарної думки має аналіз М. М. Бахтіним впливу сміхової культури на цілісну суспільно-культурну сферу буття вказаних історичних епох. Сам М. М. Бахтін відзначав, розкриваючи когнітивні особливості та орієнтації своєї фундаментальної праці, що вона носить в основному історико-літературний характер, будучи в той же час, пов'язаною із проблемами історичної поетики.

Революційна (у плані вивчення соціокультурних реалій філософських течій і суспільно-психологічних феноменів західноєвропейського Середньовіччя та Ренесансу) книга М. М. Бахтіна зустріла вельми схвальний відгук наукового співтовариства. Так, Л. Пінський відізвався про дослідження Бахтіна як про вельми оригінальну і фундаментальну монографію про творчість Ф. Рабле. Вчений називає працю М. М. Бахтіна основопологаючою у масиві студій над народною культурою Середніх віків та Відродження, фольклорним мистецтвом західної Європи [19, с. 200–202]. На думку Л. Пінського, монографія про Рабле є одночасно соціально-історичною (досліджуючою художні традиції Середньовіччя) та типологічною, у рамках якої реалізований порівняльний аналіз карнавального-гротескного і «офіційного» мистецтв, працею [19, с. 203].

З точки зору А. Я. Гуревича, справжнім відкриттям М. М. Бахтіна є розгортання цілого, й до нього зовсім невідомого шару культури минулого – народної, сміхової, гротескно-карнавальної культури. Бахтін здійснив постанову проблеми сміху як принципово значимої культурно-історичної категорії. Наряду із схваленням видатного дослідження та здійсненої М. М. Бахтіним історично-антропологічної реконструкції, А. Я. Гуревич висунув і певні заперечення щодо останньої. Зокрема, вони зводяться до таких положень:

1. Народ складають не тільки селяни і мешканці міст, але й «освічені» класи (чого, значною мірою, не враховує М. М. Бахтін). Останній майже не розглянув проблему сміхової культури в осередках «середньовічних інтелектуалів».
2. Навряд чи є можливим відокремити у народній культурі в якості домінанти карнавально-сміхову стихію, а також відокремити її від моментів страху та релігійної серйозності.
3. Домінуюча культура («верхів» суспільства) не була повністю вільна від сміхових елементів.
4. Не слід вважати карнавал суцільним хаосом. Він також містить власні нормативність, ієрархію і лад.
5. Карнавал не є якимось самодостатнім феноменом, але лише частиною загального механізму у середньовічному суспільстві [9, с. 208–209].

На думку В. Я. Шкловського, те, що дослідив М. М. Бахтін, аналізуючи книгу Ф. Рабле, є цікавим і значним, особливо у зв'язку зі студіями над карнавалами та іншими проявами народної середньовічної і ренесансної культури [25, с. 216].

Слід зазначити, що вказані відзиви на фундаментальну працю М. М. Бахтіна є достатньо типовими і щодо високої оцінки цього революційного дослідження, і щодо певних його недоліків. До останніх можна було б додати, зокрема, надмірну захопленість вченого власною «бінарно-опозиційною» інтелектуальною конструкцією винайденого ним Середньовіччя. Разом із тим, вже праці раннях сучасників

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

М. М. Бахтіна (Й. Гойзінги, М. Блока, Л. Февра та ін.) показали значно більш різноманітну, ніж двокольорова, палітру соціокультурних і соціально-психологічних феноменів та процесів Середньовіччя та Ренесансу. Зокрема, Й. Гойзінга дослідив вельми багате і різноманітне емоційне життя людини і суспільства Середньовіччя, чутливість і інші «психологічні параметри» яких [24, с. 10–13] зовсім не зводилися до пари «сміховий-серйозний».

Найбільш важливим з точки зору когнітивних перспектив історично-антропологічних досліджень є на наш погляд, відкриття і реконструкція М. М. Бахтіним народної сміхової культури у всіх її суспільно значимих проявах, та відповідні неї риси ментальності людини пізнього середньовіччя та ренесансу. За висловом Л. М. Баткіна, «вселенський хаос образів-валунів, мовних гліб виявився гармонічною й на диво послідовною системою мислення» (людини і суспільства відповідних історичних епох). Це вперше зрозумів М. М. Бахтін [1, с. 399].

Це фундаментальне для всього соціально-гуманітарного пізнання (зокрема для історичної антропології) і філософії культури відкриття отримало широке розповсюдження для пояснення особливостей соціально-психологічних і соціокультурних процесів різних суспільств та історичних часів. Так, сам М. М. Бахтін реалізував свою методологію для аналізу творчості, особливо ранньої, М. В. Гоголя та ментального і соціально-культурного універсуму України XVII – початку XIX ст., який став інтелектуальною й емоційною основою гоголівського мистецтва. Вже у доповненнях до славнозвісної праці про Рабле він проявив цікавість до вказаної проблематики, аналізуючи культурне та етнологічне підґрунтя творчості М. В. Гоголя. М. М. Бахтін відзначив як один із важливих її елементів багату і образну фольклорну систему України. Він вважає, що «український казковий фольклор має фантастику, виключно різноманітну у частині демонологічних уявлень. Звертає увагу також значення багатство комічних мотивів із різними відтінками комічного» [2, с. 726]. У більш пізній роботі про творчість видатного письменника М. М. Бахтін відзначив,

що його цікавлять «<...> такі риси творчості Гоголя, які <...> визначаються безпосереднім його зв'язком із народно-святковими формами на його рідному ґрунті» [2, с. 507]. Методологічну проблематику історично-антропологічних реконструкцій вчений розробляє і в своїх суто теоретичних працях [2, с. 298–301]. Глибоке дослідження сміхової народної культури та корелюючого з нею ментальністю суспільства Стародавньої Русі реалізував Д. С. Лихачьов, спираючись у власній роботі на методологічні концепції М. М. Бахтіна. Лихачьов вважає давньоруський та середньовічний руський сміх своєрідною формою світогляду. Серед особливостей вказаних сміхових культур вчений вказує на велику кількість пародій на молитви, псалми, церковні служби, монастирські правила при загальній релігійності суспільства [16, с. 348].

Концепція М. М. Бахтіна про «двохсвітність» середньовічного суспільства, подільність його соціокультурної реальності на складові народної сміхової та офіційної, «серйозної» культур, що правда у більш широкому контексті, знайшла втілення у працях багатьох дослідників середньовічного та ренесансного суспільств, та їх світогляду і ментальності.

Зокрема, для творчості А. Я. Гуревича характерною рисою є аналіз відмінностей та взаємодії народної неписьмової та «вченої» культур західноєвропейського середньовіччя. Прямо посилаючись на методологічні концепції М. М. Бахтіна, вчений відзначає важливість вивчення «<...> складності взаємовпливу й антагонізму культур, одна із яких спиралася на церковне вчення, інша жила архаїчною фольклорною традицією» [8, с. 221]. У більш пізній праці А. Я. Гуревич пише про важливість вивчення народної культури середньовіччя, але не тільки у плані аналізу її сміхової складової, а в аспекті аналізу широкого спектру народних вірувань і комплексу релігійно-магічних практик, що супроводжували, й певною мірою детермінували життя людини і соціуму європейського Середньовіччя» [10, с. 737]. Концепція про «двохсвітність» культури минулого, зокрема у Англії раннього нового часу, використав також відомий британський дослідник Е. Томпсон

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

[18, с. 182–183].

Концепція карнавалу та його ролі у суспільстві адаптується і для аналізу сучасних соціально-політичних процесів, причому як у площині філософсько-культурних і соціально-гуманітарних студій [27, с. 3], так і для осмислення актуальних суспільно-політичних процесів [28, с. 4].

Значення філософсько-культурних концепцій М. М. Бахтіна та їх історично-антропологічних складових розповсюджується на вельми обширну сферу філософського пізнання та соціально-гуманітарних наук останнього часу, зокрема, на суто філософію, історичну науку (у цілому), історичну антропологію, соціологічну теорію (розуміння сучасних соціально-культурних процесів).

Так, стосовно впливу теорій мислителя на філософію, В. Лекторський вказує на важливість ідей М. М. Бахтіна про діалогічну та поліфонічну структуру свідомості й культури та їх значення для розвою гуманітарних наук [17, с. 6]. В. Розін відзначає досягнення М. М. Бахтіна у створенні міждисциплінарного синтезу філософії та літературознавства, а також схеми когнітивного діалогу культурологічного, семіотичного та психологічного підходів [20, с. 175–176]. М. Соболева акцентує увагу на міждисциплінарному характері карнавалу як простору породження сенсів та соціальних процесів [21, с. 87]. Ідеал карнавалу як реальності, вільної від адміністративних заборон та утисків, може розглядатися і як соціально-психологічна складова того опору переслідуванням вільної думки та особистого досвіду «самостояння», які відстоювала чимала частина співтовариства філософів у пізньому СРСР [22, с. 19].

Вплив теорій М. М. Бахтіна на розвиток сучасної історичної науки відбувається, щонайменше, за двома напрямками. По-перше, він реалізується у формуванні ідеалу інтелектуальної, когнітивної історії як основи когнітивно-інформаційної теорії [17, с. 30], що покликана суттєво модернізувати та епістемологічно розвинути історичне пізнання. По-друге, у більш ширшому пізнавальному сенсі, методологічні та філософські концепції М. М. Бахтіна є дуже важливою складовою досягнення «екзистенці-

льного виміру історії» [12, с. 36].

Відповідно до основного проблемного поля історичної антропології, дослідження суспільств минулого та їх ментальності, психіки окремих соціальних груп [14, с. 55]. Вплив ідей М. М. Бахтіна на даний напрям історичного пізнання реалізується при дослідженні таких соціально-психологічних і соціально-культурних явищ минулого, як «двосвітність» та реконструкція ментальності через аналіз літературних творів (за досвідом аналізу М. М. Бахтіним книги Ф. Рабле). Дослідження феномену «двосвітності» були здійснені, зокрема, Ж. Ле Гоффом (взаємодія уявлень про світи земний та потойбічний у суспільній психіці мешканців західної Європи часів Високого Середньовіччя) [6, с. 7–10]; Ж.-К. Шміттом (взаємодія уявлень про світ реальності та світ сновидінь у Середньовічному суспільстві) [26, с. 351–353]. Студії ментальності через посередництві дослідження літературних творів минулого реалізовані у роботах В. Долгова (на матеріалі давньоруської літератури) [11, с. 320–333], Ю. Ф. Ігіною (на матеріалі культури Англії раннього нового часу) [11, с. 320–331].

Наукова новизна

Розуміння сучасних соціально-культурних процесів через призму філософських концепцій М. М. Бахтіна та їх історично-антропологічних складових реалізується при дослідженні таких складових явищ сучасності як феномен неоархаїки (підйом на «поверхню» суспільства та культури інтелектуальних цінностей, уявлень та ментальних стереотипів минулого, часом вельми далекого) [23, с. 83]; процеси широкого розповсюдження субкультур, які різною мірою імітують та реконструюють сюжети та епізоди літературних творів, історичних та фентезійних (у першу чергу, «Володаря Кілець» Дж. Р. Толкієна) [7, с. 76–78].

Висновки

Таким чином, філософсько-культурні концепції М. М. Бахтіна сміхової культури, народної ментальності, суспільно-культурних сміхових інститутів середньовічної та ренесансної Європи виконують роль однієї із базових скла-

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

дових розуміння історично-антропологічних реконструкцій відповідних епох і, ширше, пізнання їх усім універсумом соціально-гуманітарних наук та філософії. Важливим елементом впливу методологічних підходів М. М. Бахтіна на соціально-гуманітарні, історично-антропологічні та філософські студії є використання ідей вченого фахівцями різних галузей історично-антропологічного та соціально-гуманітарного пізнання в аналізі соціокультурної реальності не тільки європейських Середньовіччя та Відродження, але й інших часів та цивілізацій, що вказує на універсальний характер філософських ідей М. М. Бахтіна.

Вказані когнітивні чинники є підставою для подальшого поглиблення соціально-гуманітарних досліджень як у межах саме бахтінознавчої проблематики, так і для застосування його концепції при вивченні значно більш широкого кола проблем, у тому числі, і з обсягу сучасних соціально-культурних та інтелектуальних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баткин, Л. М. Смех Панурга и философия культуры / Л. М. Баткин // Михаил Бахтин: Pro et contra. – Антология. – Т. 1. – М. : РХГУ, 2001. – С. 398–412.
2. Бахтин, М. М. Дополнения и изменения к «Рабле» (1944) // Бахтин М. М. Собр. соч. в 7 т. – Т. 4(1). – М. : Языки славянских культур, 2008. – С. 681–749.
3. Бахтин, М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М. : Наука, 1986. – С. 297–326.
4. Бахтин, М. М. Рабле и Гоголь // М. М. Бахтин. – Собр. соч. в 7-х т. – Т. 4(2). – М. : Языки славянских культур, 2010. – С. 509–522.
5. Бахтин, М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса // Бахтин М. М. – М. : Художественная литература, 1965. – 500 с.
6. Гофф Ле, Ж. Рождение чистилища / Ж. Ле Гофф. – Екатеринбург : У-Фактория, 2011. – 544 с.
7. Груздева, Б. Н. «Властелин колец» как миф постиндустриального и сетевого общества / Б. Н. Груздева, В. В. Калмыкова // Вопросы философии. – 2011. – №8. – С. 78–84.
8. Гуревич, А. Я. О соотношении народной и ученой традиции в средневековой культуре / А. Я. Гуревич // Французский ежегодник, 1982. – М. : Наука, 1984. – С. 209–225.
9. Гуревич, А. Я. Смех в народной культуре / А. Я. Гуревич // Вопросы литературы. – 1966. – № 6.
10. Гуревич, А. Я. Феодальное средневековье. Что это такое? / А. Я. Гуревич / История – нескончаемый спор. – М. : РГГУ, 2006. – С. 718–757.
11. Долгов, В. Потаенная жизнь древней Руси / В. Долгов. – М. : Яуза, 2009. – 512 с.
12. Знания о прошлом в современной культуре (материалы Круглого стола) // Вопросы философии. – 2011. – № 8. – С. 3–45.
13. Игина, Ю. Ф. Изображая ведьму. Иконография ведьм в английской памфлетной литературе раннего Нового Времени / Ю. Ф. Игина // Одиссей 2010–2011. – М. : Наука, 2012. – С. 199–241.
14. Кривцун, О. А. Искусство и историческая антропология / О. А. Кривцун // Человек. – 2011. – №2. – С. 53–69.
15. Лекторский, В. А. О философии России второй половины XX века / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 2009. – № 7. – С. 3–11.
16. Лихачев, Д. С. Смех в Древней Руси // Лихачев Д. С. Избранные работы в 3 т. – Т. 2. – М., 1987.
17. Медушевский, А. Н. Когнитивно-информационная теория в современном гуманитарном познании / А. Н. Медушевский // Российская история. – 2009 – №4. – С. 3–22.
18. Оболенская, С. В. Э. П. Томпсон. Плебейская культура и моральная экономика / С. В. Оболенская / История ментальностей. Историческая антропология. – М.: РГГУ, 1996. – С. 180–198.
19. Пинский, Л. Рабле в новом освещении / Л. Пинский // Вопросы литературы. – 1996. – №6.
20. Розин, В. М. Михаил Михайлович Бахтин / В. М. Розин // Вопросы философии. – 2010. – №12. – С. 173–176.
21. Соболева, М. Е. Карнавал деконструкции: бахтинская концепция диалогического разума / М. Е. Соболева // Вопросы философии. – 2009. – №12. – С. 80–93.
22. Философия России второй половины XX века (материалы «Круглого стола») // Вопросы философии. – 2011. – №4. – С. 3–30.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

23. Хачатурян, В. М. Человек в пространстве не-оархаики / В. М. Хачатурян // Человек. – 2011. – №2. – С. 83–96.
24. Хейзинга, Й. Осень Средневековья / Й. Хейзинга. – М. : Наука, 1988. – 540 с.
25. Шкловский, В. Тетива, или о сходстве несходного // Шкловский В. Избранное – в 2х т. – т.1. – М., 1983. – С. 151–470.
26. Шмитт, Ж.-К. Сны Гвиберта Ножанского / Ж.-К. Шмитт // Одиссей 2010– 2011. – М. : Наука, 2012. – С. 351–378.
27. Girroux, A. Bakhtin's carnival applied to contemporary culture [Virtual Resource]. – Available at: <http://www.alexandragiroux.net/helloword> (2011).
28. Robinson, A. In theory Bakhtin: dialogism, polyphony and heteroglossia. Part 2 [Virtual Resources]. Available at: <http://ceasefiremagazine.com/uk/in-thejry - Bakhtin-2> (2011).

С. Ш. АЙТОВ^{1*}

^{1*}Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (г. Днепропетровск)

ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ М. М. БАХТИНА: ИСТОРИКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ

Цель. Выяснение влияния теоретических подходов концепций философии культуры М. М. Бахтина на генезис и реализацию историко-антропологических концептов и реконструкций ментальности, а также социально-культурных особенностей и поведения людей и обществ прошлого. **Методология.** Методологическим инструментарием являются методы системного и источниковедческого анализов. **Научная новизна.** Проанализированы такие концепции философии культуры М. М. Бахтина как карнавал, народная культура, смеховая культура, двоемирие, понятие социально-культурной проекции материально-культурного низа и ее влияние на смеховую культуру европейского Средневековья и Ренессанса. Воссозданы методологические подходы Бахтина для историко-антропологической реконструкции ментальности и социально-культурных реалий высокого Средневековья и эпохи Возрождения. Исследовано восприятие философско-культурных концепций М. М. Бахтина научным сообществом и их влияние на историко-антропологические исследования. Также было проанализировано влияние соответствующих идей М. М. Бахтина на историко-антропологические исследования последней четверти XX – начала XXI вв. в частности, на работы Д. Лихачева, А. Гуревича, Э. Томпсона и других исследователей. **Выводы.** Концепция философии культуры М. М. Бахтина, в частности, смеховая культура, народное мировосприятие, карнавал, социально-культурное двоемирие, реконструкция отечественных основ культуры смеха Европы эпохи высокого Средневековья и Ренессанса выступают одним из важнейших концептуальных элементов при изучении ментальности социально-значимого поведения и повседневной жизни как указанных эпох, так и любых других, от раннего Средневековья до современности.

Ключевые слова: М. М. Бахтин; философия культуры; историческая антропология; ментальность; научные аспекты.

S. SH. AYTOV^{1*}

^{1*}Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazarian (Dnipropetrovsk)

PHILOSOPHY OF CULTURE M. M. BAKHTIN: HISTORICAL AND ANTHROPOLOGICAL DIMENSION

The purpose of this paper is to determine the influence of theoretical approaches to the philosophical concepts of culture M.M. Bakhtin on the genesis and implementation of historical and anthropological concepts and renovations mentality and socio-cultural characteristics and behavior of individuals and societies of the past. **Methodology.**

© Айтов С. Ш., 2013

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

Methodological tools are methods of system and source analyses. **Theoretical basis and results:** analyzes the concept of the philosophy of culture such M.M. Bakhtin as a carnival, folk culture, culture of humor, doubleworld, concept social-cultural projection material and cultural bottom and its impact on the culture of laughter European Middle Ages and Renaissance. Methodological approaches Bakhtin recreated for historical and anthropological reconstruction mentality and socio-cultural realities of the high Middle Ages and the Renaissance. Investigated the perception of philosophical and cultural concepts M. M. Bakhtin, the scientific community and their impact on the historical and anthropological studies. It was also analyzed the influence of the respective ideas M.M. Bakhtin's historical and anthropological studies of the last quarter of XX - beginning of XXI century. in particular on the work of D. Likhachev, A. Gurevich, E. Thompson and other researchers. **Conclusion:** concept of the philosophy of culture, MM Bakhtin, in particular, the culture of humor, the popular perception of the world, carnival, social and cultural doubleworld, reconstruction of the domestic foundations of culture laughter Europe era high Middle Ages and the Renaissance were one of the most important conceptual elements in the study of the mentality of socially significant behavior and daily life as these periods, so or any other, from the early Middle Ages to the present.

Keywords: M. M. Bakhtin, philosophy of culture, historical anthropology, mentality, scientific aspects.

REFERENCES

1. Batkin L.M. *Smekh Panurga i philosophia kultury*/L.M/Batkin/Mikhail Bakhtin: Pro et contra. [Laugh of Panurg and philosophy of culture]. Antologia.vol.1 Moscow RHGU, publ., 2001. pp. 398-412
2. Bakhtyn M.M. *Dopolneniya I izmeneniya k «Rable»* [Additions and changes to «Rable»]. / M.M. Bakhtin Sobr. soch.V.7 tomah. Tom 4 (1),Moscow, Yazyky slavyanskykh kultur, Publ., 2008.- pp. 681-749
3. Bakhtyn M.M. *Problema teksta v lyngvyatyke, phylogyy I drugikh gumanitarnykh naukakh. Opyt phylosophskogo analiza* [Text problem in linguistics, philology and others humanitis]/M.M. Bakhtyn Estetyka slovesnogo tvorchestva. Moscow, Nauka Publ., 1986. pp. 297-326
4. Bakhtyn M.M. *Rable y Gogol* [Rable and Gogol] / M.M. Bakhtyn Sobr.soch. v 7 Tom 4 (2), Moscow, Yaryky slavyanskykh kultur,. Publ., 2010.- pp. 509-522.
5. Bakhtyn M.M. *Tvorchestvo Fransua Rable I narodnaya kultura Srednevekoviya I Renessansa* [Fransua Rable creation and folk culture of Middle Ages and Renaissance] / M.M.Bakhtyn. Moscow Publ. Hudozhestvennaya literature, Publ., 1965. 500 p.
6. Goff Le J. *Rozhdenye chstylyshcha* [Birth of purgatory]. Ekaterinburg,. U-Factoria Publ., 2011. 544 p.
7. Gruzdeva B.N., Kalmykova V.V.«*Vlastelyn kolets» kak mif postyndustrialnogo y setevogo obshchestva* [«Lord of the rings» as the symbol of postindustrial and net society]. *Voprosy fylosofyy* [The problem of phylosophy],2011, issue 8, pp. 78-84
8. Gurevich A. Ya. *O sootnoshenyy narodnoy yuchyenoj traditsyy v srednevekovoy culture* [Of relations between folk and sciens culture in Middle Ages culture]/ *Frantsuskiy ezhegodnyk* [French Annual]. 1982. Moscow, Nauka Publ., 1984. pp. 209-225
9. Gurevich A. Ya. *Smekh v narodnoy kulture* [Laugh in folk culture]. *Voprosy lyteratury* [Problems of literature]. 1966, no 6. pp. 50-61
10. Gurevich A. Ya. *Feodalnoye Srednevekovye. Chto eto takoye?*[Feodal Middle Ages. What is it?]. *Istoriya – neskonchayemyy spor* [History – unlimited discussion]. Moscow, RGGU Publ., 2006. pp.718-757.
11. Dolgov V. *Potayennaya zhizn drevney Rusi* [Mystery life of ancient Russ]. Moscow. Yauza Publ., 2009.512 p.
12. *Znanya o proshlom* (materyaly Kruglogo stola) [Knowelage of the past] (materials of the Round table)// *Voprosy phylosophyy* [The problems of philosophy],2011,issue 8, pp. 3-45.
13. Igina U.F. *Izobrazhaya vedmu. Ikonografya vedm v angliyskoy literature rannego Novogo Vremeny* [Playing the witch. Iconography of the witches in the English literature of the early modern history], *Odyssey.2011-2012* [Odyssey 2011-2012]. Moscow. Nauka Publ. 2012, pp. 199-241.
14. Krivtsun O.A. *Yskusstvo y ystorycheskya antropologiya* [The art and the historical antropology]//*Chelovek* [The man], 2011, issue 2, pp. 53-69.
15. Lektorskiy V.A. *O fylosofyy Rossii vtoroy polovyny XX veka* [Of Russia philosophy of the second hult XX centery]// *Voprosy fylosofyy* [The problems of philosophy], 2009, issue 7, pp. 3-11.
16. Lukhachyev D. S. *Smekh v Drevney Rusy* [Laugh in Ancient Rus]. *Yzbrannyye raboty* [Selected works].vol.2. Moscow, Nauka Publ. 1987. 424 p.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ

17. Medushevskyy A.N. *Kognitivno-yformatsyonnaya teoriya v sovremennyh gumanitarnykh naukah* [The cognitive-information theory in the modern humanities]//Rossyskaya ystoriya [The Russian history], 2009, issue 4, pp. 3-22.
18. Obolenakaya S.V. E.P. *Tompson Plebeyskaya kultura I moralnaya ekonomika* [Plebey culture and moral economy]. Ystoriya mentalnostey. Istoricheskaya antropologiya [History of mentalities. Historical anthropology]. Moscow., RGGU Publ. 1996, pp. 180-198.
19. Pynski L. *Rable v novom osveshenyy* [Rable in new light]. Voprosy lyteratury [Problems of literature]. 1966. no.6. pp. 62-72.
20. Rozyn V.M. *Mykhayl Mykhaylovich Bakhtin* [Mikhail Mikhailovich Bakhtin]// Voprosy fylosofyy [The problems of phylosophy]. 2010, issue 12, pp. 173-176.
21. Soboleva M.Ye. *Karnaval dekonstruktsyy: bakhtynskaya kontseptsya dialogicheskogo rasuma* [The carnival of deconstruction: bakhtins dialogical mind conception]// Voprosy fylosofyy [The problems of philosophy], 2009, issue 12, pp. 80-93.
22. *Fylosofiya Rossyy vtoroy polovyny XX veka (Materyaly «Kruglogo stola»)* [Russia Physosophy of the second half XX century (materials of the Pound table.)]// Voprosy fylosofyy [The problems of philosophy],2011, issue 4, pp. 3-30.
23. Khachaturyan V.M. *Chelovek v prostranstve neoarkaike* [The man in neoarkaie space]//Chelovek [The man], 2011, issue 2, pp.83-96.
24. Hyezinga Y. *Osen Srednevyekovya* [Autumn of Middle Ages]. Moscow, Nauka Publ., 1988. 540 p.
25. Shklovski V. *Tetiva, yly o shodstve neschodnogo* [String, or the similarity of dissimilar] / B. Shklovsky / *Sobr.soch. v 2 tomah, tom 1*, Moscow, Nauka Publ., 1983, pp 151-470.
26. Shmitt Zh-K. *Sny Guiberta Nozhanskogo* [Dreams Guibert Nozhanskogo]. Moscow, Odissey Publ., 2010-1011, pp. 351-378.
27. Girroux A. Bakhtin's carnival applied to contemporary culture [Virtual Resource]. Available at: <http://www.alexandragiroux.net/helloword> (2011)
28. Robinson A. In theory Bakhtin: dialogism, polyphony and heteroglossia. Part 2 [Virtual Resources]. Available at: <http://ceasefire-magazine.com/uk/in-thejry - Baktin-2> (2011)

Надійшла до редколегії 10.05.2013

Прийнята до друку 10.09.2013